

HEAOLU

BIBLIOTHECA CONTROVERSIARUM

SARJA KOLLEGIUM

Maarja Kangro (kirjanik ja tõlkija)

Hasso Krull (kirjanik ja tõlkija)

Rein Raud (Tallinna Ülikool)

Marek Tamm (Tallinna Ülikool)

Aro Velmet (Lõuna-California Ülikool)

Tallinna Ülikool

Margus Ott

HEAOLU

Tallinna Ülikooli Kirjastus
Tallinn 2025

Bibliotheca CONTROVERSIARUM

Bibliotheca Controversiarum
Margus Ott
Heaolu

Raamatu väljaandmist on toetanud Eesti Kultuurkapital.

Toimetanud Kai Nurmik
Kujundanud ja küljendanud Mare Väli
Sarja makett: Rakett

Autoriõigus: Margus Ott, 2025
Autoriõigus: Tallinna Ülikooli Kirjastus, 2025

ISSN 1736-9398
ISBN 978-9985-58-987-8

TLÜ Kirjastus
Narva mnt 25
10120 Tallinn
tlu.ee/kirjastus

Trükk: Printon

SISUKORD

Tänuõnad.....	11
Eessõna	13
1. Sissejuhatus. Olemine on hea	16
1.1. Kuidas uurida? Abstraktne ja ekstraktne	16
1.2. Olemine on hea	19
1.3. Rõõm ja kurbus. Osatine ja hõlmav.....	27
1.4. Negatiivsuse positiivne roll.....	36
1.5. Eri tasandi indiviidid	39
1.6. Käsitsemine ja sülistumine. Peopealne ja okeaaniline	42
1.7. Ühiskonna afektid	48
1.8. Võimetuse jõud	52
1.9. Paremolu tsoonid.....	54
2. Mõõdikud.....	60
2.1. Sissejuhatus.....	60
2.2. Sisemajanduse kogutoodang ja roheline sisemajanduse kogutoodang	61
2.3. Õnneliku planeedi indeks	65
2.4. Ehtsa progressi indikaator	67
2.5. Inimarengu indeks.....	69
2.6. Ühiskonna progressi indeks.....	71
2.7. Jätksuutliku ühiskonna indeks.....	74
2.8. Õnneindeks.....	76

2.9. Riiklik koguõnn	78
2.10. Bhutani riikliku koguõnne indeks	79
2.11. Parema elu indeks	83
3. Mõõdikute kriitika	86
3.1. Arengu mõiste	86
3.2. Nullsumma pingeread	89
3.3. Edetabeli tööriistastamine.	91
3.4. Vähe vs. palju parameetreid	91
3.5. Üksainus hea?	92
3.6. Muud probleemid	94
3.7. Voorused	95
4. Loodus	97
4.1. Ökoloogia	97
4.2. Loodusheaolu	99
4.3. Klapingud elusolenditega	105
4.4. Maastik	110
5. Inimklapingud	112
5.1. Selts	112
5.2. Sõprus	114
5.3. Elukaaslus	115
5.4. Seksuaalpartner	117
5.5. Sugulus.	119
5.6. Vanemlus	120
5.7. Lapslus	122
5.8. Mina olen teine.	124
6. Ühiskond	126
6.1. Linn ja maa	126
6.2. Haldus ja poliitika	127

6.3. Seadus ja õigus	139
6.4. Kombed ja viisakus	144
6.5. Võim. Läbipaistvus ja tagasihoidlikkus.	146
6.6. Kelle heaolu?	150
6.7. Kultuuristrateegiad	155
7. Keel	157
7.1. Emakeel	157
7.2. Isakeel	159
7.3. Võõrkeel	162
7.4. Vandumine	163
7.5. Solvamine. Mõnitamine. Vihakõne.	164
7.6. Sõnavabadus	168
7.7. Sotsiaalmeedia	173
7.8. Semiootiline ruum	177
8. Isik, tunne, võime	180
8.1. Sissejuhatus	180
8.2. Mõnu ja valu	183
8.3. Tunnete kultiveerimine.	190
8.4. Võimete väljaarendamine.	193
8.5. Võim. Käskimine ja kuuletumine	197
9. Keha ja tervis	200
9.1. Kehaline tagasiside emotsioonidele.	200
9.2. Seksuaalsus	203
9.3. Tervis	205
9.4. Vaimne tervis	210
9.5. Tervishoid	214
9.6. Julmus	218
9.7. Kehapraktikad, käsitöö	220

10.	Haridus ja tarkus	225
10.1.	Haridus	225
10.2.	Kõrvaltähelepanu	228
10.3.	Loll, aga rõõmus?	233
11.	Jõukus	237
11.1.	Jõukasv.	237
11.2.	Jõustruktuurid	240
11.3.	Isiklik ja ühiskondlik jõukus.	243
11.4.	Ebavõrdsus	246
12.	Asjad me ümber ja käes	250
12.1.	Tehiskeskkond	250
12.2.	Ümbritsetav, haaratav	253
12.3.	Ained ja asjad	261
13.	Aeg	265
13.1.	Tulevik.	265
13.2.	Minevik	269
13.3.	Jätkusuutlikkus.	274
13.4.	Millist ajaskaalat heaolu puudutab?	276
14.	Meeled.	278
14.1.	Ühismeel	278
14.2.	Meelemõnu	280
14.3.	Meelenihutus	285
14.4.	Negatiivsed aistingud	289
14.5.	Meelepaast.	291
14.6.	Fraktaalid	293
15.	Kunstid	300
15.1.	Baas- ja peenkunst	300
15.2.	Kunstiteraapia. Kunst ja tervis	302

15.3. Ülendus	305
15.4. Kunsti majanduslik kasu	308
15.5. Kunst ja halbolu	309
15.6. Kultuurikiht	310
16. Teha vähem	313
16.1. Ära-tegemine	313
16.2. Nali ja mõtlus	318
16.3. Tegemata jätmine	320
16.4. Pisku ja vähene	321
16.5. Raiskamine ja pillamine. Piiratud ja puhas kulutus. Pillerkaar	325
17. Tühikond ja kulgeja	331
17.1. Heaolu mittepärssimine	331
17.2. Ühitamatusest parimolu kui kulg	336
17.3. Ühiskondliku heaolu tasandid	337
17.4. Tühikond	340
17.5. Tasanditevaheline seos	342
18. Parimolu	345
Kirjandus	349

TÄNUSÕNAD

Käesolev tekst põhineb 2021. aasta kevadsemestril Tallinna Ülikoolis peetud ingliskeelsel kursusel „Heaolu filosoofilised kontseptsioonid“. Tänan Tõnu Viiki, kes muidu pidanuks seda loengut pidama, ent kes Tallinna Ülikooli rektoriks kandideerimise tõttu ei saanud seda teha ning selle ülesande minule usaldas.

Tänan ka kõiki kursusel osalenuid: Aigun Aliyeva, Chisom Ignatius Ibeh, Radoslava Kacová, Tiina Kuusik, Zhou-li Chatry Marlasca, Domagoj Lovro Milićević, Luka Perkins Petit, Muhammad Rehan, Michal Roboušský, Najma Sahar, Ivan Silobrčić, Ina Sofia Tiittula.

EESSÕNA

Küsimusepüstitus heaolu terminites ankurdam mõtlemise algusest peale sellesse, et olemine on väärtustav ning et olemasolu pole ükskõikne, vaid alati mingi afektiivse väärtusega, mingi „hea“ ja „halvaga“. Nietzsche küll ütles, et „miski on sada korda *tähtsam* kui see, kas me tunneme ennast hästi või halvasti“¹ (Nietzsche 1968: 397–398, vrd Nietzsche 1968: 19),

¹ Toome ära kogu tsitaadi 1887. a sügisest („Võimutahte“ raamatusse võeti selle viimane lõik kui § 26):

Pessimismi *kriitika* „Valu [*Leid*] ülekaal mõnu üle“ või vastupidine (hedonism): mõlemad õpetused on ise tejuhised ..., *nihilistlikud* ... sest kummalgi juhul ei püstitata mingit muud viimset tähendust peale valu- või mõnunähtumuse. Kuid niimoodi räägib sedalaadi inimene, kes ei riski enam seada endale üht tahet, üht eesmärki, üht *tähendust*: – ühelegi tervet laadi inimesele ei mööda elu väärtust üldsegi mitte selliste kõrvaliste asjade hulk. Oleks võimalik valu *ülekaal* ja sellest *hoolimata* võimsam tahe, elu *jaatamine*; aga kui pidada paratamatuks, et sellise ülekaalu tõttu „elu pole elamist väärt“, et vältimatult tuleb „resigneeruda“ ja küsida „milleks kõik need pisarad?“ – siis see kõik on nõrk ja sentimentaalne mõtteviis. Parem rõõmus monstrum kui igav sentimentalist. Teojõulise isiku pessimism: pärast hirmuäratavat võitlust ja võitu enese üle küsida „milleks?“. Et miski on sada korda *tähtsam* kui see, kas me tunneme ennast hästi või halvasti: kõikide tugevate loomuste alusvaist – ja järelikult ka see, kas *teised* tunnevad ennast hästi või halvasti. Lühidalt, et meil on eesmärk ja et me selle nimel ei kõhkle inimohvraid toomast, kõikide ohtudega riskimast, enda peale võtmast kõike halba ja halvimat: *suur kirg* [*Leidenschaft*].

kuid seegi on üteldud mingi enese-tunde, mingi hea ja halva pinnalt. Tema ütluse teravik on suunatud pigem selle tükatise hea ja halva vastu, mida me allpool käsitleme selle raames, et „olemine võib olla parem või halvem“ ja ka „pisku“ olemise raames. Säärane parem-halvem ei ole tõepoolest sugugi kogu lugu, kuigi järgnevas annan siiski väga palju ruumi (tegelikult enamiku ruumist) just sellele suhtelisele heale ja halvale.

Siinse käsitluse võib tuumselts kokku võtta kolme lausesse: „olemine on hea“, „olemine võib olla parem või halvem“ ning „olemine on parim“. Heaolu, paremolu ja parimolu. Algvõrre, keskvõrre, ülivõrre. Lõviosa mahust puudutab, nagu öeldud, toda teist lauset, parem ja halvem olu. Sellel on hästi palju mõõtmeid, mida ei ole võimalik ühes käsitluses ammendada ning mille seast me nopime mõned välja. Kuid see vahepealne täidis jääks siiski tähendusvaeseks ilma käsitluseta, kuidas olemine ongi hea ning mis mõttes on võimalik parim olu.

Olendid on üksteisega mitmel moel läbi põimunud, osalt üksteise heaolu toetades ja osalt seda kahandades. Järgnev käsitus keskendub inimese heaolule. Siin-seal viitame ka teiste olendite heaolule (vt nt 4.3), kuid see väärrib omaette käsitlusi ja jääb siinsest raamatust välja.

Käesolev tekst on esseistlik selles mõttes, et siin on küll filosoofilisi struktuure ja see on mõningates oma osades teaduslikult informeeritud, kuid olemuselt on ta pigem „avav“ kui „sulgev“: s.t selle eesmärk pole niivõrd kaardistada ja süstematiseerida olemasolevat teadmist (ehk seda ajutiselt

„sulgeda“), kuivõrd avada mõningaid olulisi, huvitavaid suundi, milles heaolu võiks olla hea käsitleda. Prantsuse sõna *essai* tähendab katsetust, üritust, proovi ning essee pigem visandab ja alustab, kui vormistab ja sulgeb.

Peatükid on suhteliselt sõltumatud, välja arvatud esimene ja viimane peatükk (mis on vastavalt hea- ja parimolu leivaviilud vahepealse täidise ümber, kuid mis ilma täidiseta kokku langeksid) ning 3. peatükk, mis põhineb 2. peatüki teemadel. Neid võib lugeda suvalises järjekorras.

Hiina nimede ja sõnade juures on kasutatud ametlikust ortograafiast erinevat pruuki, eraldades enamasti käändelõpu ülakomaga põhivormist: Qini dünastia asemel Qin'i dünastia. Muidu võib lugeja seda sõna esimese hooga valesti lugeda, analüüsides seda qi-ni (mõlemad silbid on hiina keeles olemas).

I. SISSEJUHATUS. OLEMINE ON HEA

I.1. Kuidas uurida? Abstraktne ja ekstraktne

Asja või nähtust saab uurida kahel viisil: abstraktselt ja ekstraktselt. **Abstraktne** uurimisviis tuvastab asja olemuslikud tunnused (vrd DeLanda 2019: 24). See teenib klassifitseerimise ja äratundmise huvisid: määratlen asja, oskan teda süsteemi paigutada ning teiste seast ära tunda. Näiteks kui ütelda, et inimene on „mõistuse/keelega loom“ (kr *zoon logon echon*) või et teda iseloomustab „kahel jalal kõndimine, vastandatav põial, karvkatte puudumine ning arukus, mis võimaldab kultuuri ja keelt“². Abstraktne uurimine tõmbab (ld *traho, tractus*) asjast midagi välja ning liigub asjast eemale, ära (*ab*), kategooriasse, mis on defineeritud ja kehtestatud.

Ekstraktne uurimine tegeleb nende oluliste, vahet-tegevate viisidega, kuidas miski saab mõjutada ümbrust ja olla ümbrusest mõjutatud. See vastab küsimusele: mida ta suudab teha ja mida ta suudab taluda? See puudutab olulisi viise, kuidas too süsteem muutub. Ühtaegu uuritakse süsteemis osalejaid ja nende muutumisviise, mis omakorda teised abrusaamist tollest süsteemist, selles osalejatest ning selle piiridest. Ekstraktne uurimine tõmbab küll samuti nähtustest midagi välja, kuid jääb nende juurde: muutumismõõtmed on

² <https://en.wikipedia.org/wiki/Human>

asja enese mõõtmed ning tähelepanu pole sellel, et teda ära tunda, vaid sellel, et mõista tema jõudu, suutlikkusi, taluvusi. Ta annab ekstrakti, kontsentraadi.

Ekstraktse uurimise klassikaline näide on **Uexkülli** (2012) analüüsid ning nendest üldistatud funktsiooniring. Puuk tajub valgust ja ronib kõrre otsa. Tajub võihappe lõhna ja kukutab end alla. Karvasel pinnal kobades otsib sobiva koha. Puurides seal kohas, mis võiks sobida, paneb tähele, kas hakkab tulema sooja vedelikku. Kui jah, siis on kõik korras ja ta on eesmärgile jõudnud ning see soe vedelik on eeldatavasti veri (teadlane võib ta sama hästi sooja tinti jooma panna, aga vabas looduses sellised kuritahtlikud teadlased tema ellu ei sekku). Puugil on korreleeritud oma ümbrusele mõjumise ja selle tajumise (sellelt mõjutuste võstmise) ringid ning need tsüklid moodustavadki tema „omailma“ (*Umwelt*).

Need mõjutaju ringid, mõjuvuse ja mõjutatavuse viisid, määratlevad olendi väesolevad mõõtmed. Need võivad olla muutunud harjumuseks ja käivituda mehaaniliselt („joon siis, kui tunnen õige temperatuuriga vedelikku“): sel juhul oleksid selle faasid justkui üksteise kõrval, eraldi. Aga mõistagi on neil omavahel siiski pistmist, kõik nimetatud faasid on kätketud puugi toitumismõõtmesse ning igaühel on tähendus teiste kaudu (ilmselgelt üks ilma teisteta jääks düsfunktsionaalseks ega ei annaks tulemust). Ning ehkki nende tähendus ei pruugi kunagi olla olnud olendi jaoks esindatud, tuleb säärast mehaanikat ja kõrvutumist ometi pidada sekundaarseks, tuletatuks, harjumuseks, ning me peame postuleerima primaarse tähenduse, mille egiidi all too harjumus on üldse

omandatud ning mis kujutab endast läbistuvust, mille pinnalt on olnud võimalik hakata kätte tooma faase, muutmani neid peaaegu autonoomseiks, eraldiseisvaiks. See ei tähenda, et olend oleks esmalt midagi planeerinud; uuendused toimuvad enamasti juhuslikult, planeerimata. Piisab sellest, et ta *tunneb*, mis on hea, kusjuures see tunnegi pole algselt midagi eraldiseisvat, vaid kätketud tegevuses eneses.

Deleuze/Spinoza terminites võib seda paarilistega läbikäimist nimetada ühismõistete loomiseks ehk teiseks tunnetusviisiks (Deleuze 1981: 126–132, Spinoza 2016; vrd Deleuze 1978–1981: 17.03.81). Spinoza esimene tunnetusviis, n-ö juhuslike kohtumiste oma, on see, kui me võtame välisilmast mõjutusi, mis afekteerivad meid mingil kombel, soodustades või pärssides meie elujõudu ehk rõõmustades või kurvas-tades meid. Esimeses tunnetusviisis toimub see puhtalt passiivselt, me ei tea, miks see nii on. Oleme päikese käes, meil on soe ja mõnus, oleme rõõmsad. Viiakse vilusse, meil hakkab külm ja ebameeldiv, oleme kurvad. Ühismõiste tähendab aktiivsust: me mõistame, kuidas me mingi asja, olendi, keskkonnaga sobime või ei sobi ning oskame oma läbikäimisi vastavalt sättida. Näiteks minna päikese kätte, kui meil on vilu, või villu, kui meil on palav. Deleuze käsitab kõiki kehalisi oskusi ühismõiste loomisena: kuidas mu keha sobib maapinnaga (õppides kõndima), veega (õppides ujuma), jalgrattaga (õppides jalgrattaga sõitma)³ jne.

³ Oskuste omandamise puhul tekivad huvitavad kokkupuutepunktid Deleuze'i ja Zhuāngzi 莊子 vahel, vt Billeter 2002 ja 2006.

Mingi asja, olendi, keskkonnaga ühismõiste loomine tähendab ühtlasi ka oma keha integreerimist, oma keha sees vastava ühismõiste loomist, tema osade koordineerimist, eristamist ja lõimimist (üks jalg teeb seda ja teine toda, üks käsi seda, teine toda, ning see kõik käib kokku niimoodi).

1.2. Olemine on hea

Olemine pole kunagi ühetine ega ühtlane, vaid tal on kaks aspekti: endast eristumine ja enda lõimimine. Kui poleks endast **eristumist**, siis mõistagi poleks olemist: poleks iial midagi järgnevat ega külgnevat, vaid üksainus kamakas, mida ei saaks kuidagi tunnetada ning mis ei saaks üldse olema olla, sest ta ei lahkneks ega eristuks mingil kombel. See oleks ontoloogiline must auk – mis aga poleks olevate asjade keskmes nagu must auk tähegalaktikate keskel, vaid mis ei taluks üldse midagi enda kõrval (kiivaim jumal, mida mõelda annab – või tegelikult ei anna). Sest kui säärase olemise kõrval midagi oleks, siis ta ikkagi eristuks; koguolemises oleks ikkagi eristus. Nagu Hegel ütles: säärane puhas olemine on sama hea kui eimiski (1986: 82–83). Teisisõnu, isegi kui me tahaksime käsitada täiesti puhast olemist, siis selles ilmneb otsekohe erinevus: see puhas olemine *on* puhas eimiski, aga ometi sellest täiesti erinev.

Ja kui poleks **lõimimist**, siis samuti poleks mingit olemist, vaid kõik olev pihustuks lõpmatuteks punktideks ja hetkedeks laiali, poleks mingit laotumist ega kestmist, mingit jõuülekannet, kokkupuudet, lävimist, ühinemist, klappimist (ega

mitteklappimist). Aegruumi ilmutitel peab olema üksteisega pistmist: ühel ulatuvuse lõigul teisega, ühel kestusefaasil teisega. Peab olema mingi minimaalne läbistuvus, läbivaatus, lõiming, mille varal üks hetk pikeneb järgnevasse ja üks punkt teise, nii et täielikult kestuseta hetke ega ulatuvuseta punkti pole tegelikult olemas muidu kui abstraktsioonina. Füüsikaliselt on nii kestusel kui ka ulatuvusel lõplik minimaalne väärtus, mis asub Plancki ühikute suurusjärgus. Või hegellikult öeldes, puhas olemine *läheb üle* puhtaks eimiskiks ja vastupidi: see on protolõiming, kus lõimitu (nt olemine) muutub otsekohe oma vastandiks (nt eimiski), nii et meil on paradoksaalselt justkui ühe küljega lõiming (alati on meil *kas* olemine *või* eimiski). Hegellikus loogikas selgub peagi, et see eristuse (olemine/eimiski) lõimimine (üleminek olemisest eimiskiks ja vastupidi) ikkagi lõimib eristuse, nii et on korraga pildil mingi määratud olemise-ja-eimiski oluviis, olemine ja põlemine *mingil moel*.

Olemine vältimatult avaldub **olendite paljususena**, s.t mingite eristumiste, järjestamiste, kalgenduste, tihendusena, millel on siselõiming ja välislävimine (eristumine teisest ning samas ka nendega lõimumine, kokkupuutumine, olgu *või* nii minimaalne nagu neutriinol). Igal olendil on kaks külge: kõrvutuvuslik ja läbistuvuslik. Ühest küljest on tal mingi aegruumne struktuur (keha osad, faasi-järgnevused⁴) ning teisest küljest selle „läbivaatus“ ehk

⁴ Elementaarosakestel muidugi etteantud osi ei ole, vaid nad kujutavadki endast algset kokkutõmmet ja eristumist, millega meie universumis olemine klombistub.